

מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק

ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר פמני: ויאמר יהודה מה נאמר לאדני מה נדבר ומה נצטדק האלהים מצא את עון עבדיך הגנו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו: ויאמר חלילה לי מעשות זאת האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום אל אביכם: (בראשית מד טו-יז).¹

מסכת שבת דף קה עמוד א – מצטדקים או לא מצטדקים

אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: מנין ללשון נוטריקון מהתורה?² ... רב נחמן בר יצחק אמר: "מה נדבר ומה נצטדק" - נכונים אנחנו, צדיקים אנחנו, טהורים אנחנו, דכים אנחנו, קדושים אנחנו.³

בראשית רבה פה ב – מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו

"וירד יהודה מאת אחיו" – אמרו: בואו ונפזר עצמנו. שכל זמן שאנו מכונסים, השטר מצוי להיגבות. אמר להם הקב"ה: עשרה בני אדם שנמצאו בגניבה, אין אחד נתפס ע"י כולם? וכיון שנמצאו בגביע, אמרו: "האלהים מצא את עון עבדיך" (בראשית מד טז) – אמר ר' יצחק: מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו. אמר ר' לוי: כזה שהוא ממצה את החבית ומעמיד אותה על שמריה.⁴

בראשית צב ח – דו-שיח האחים עם "האיש אשר על הבית"

"ויאמר גם עתה כדבריתם כן הוא" (בראשית מד י) – הן כדבריתם כן הוא: עשרה בני אדם שנמצא אחד מהן בגניבה אין כולם באסירה? אני איני עושה כן, אלא: "אשר ימצא אתו יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים" (שם).⁵

¹ אלה הפסוקים המסיימים את פרשת מקץ, בשיא הדרמה שהמשכה הוא "בשבת הבאה" בפרשת "ויגש אליו יהודה". כך במבט קדימה. אך במבט לאחור ניתן לקשר פסוקים אלה גם לדברי האחים "אבל אשמים אנחנו" במפגש הראשון עם יוסף (פרק מב) אשר לוקח מהם את שמעון ודורש להביא אליו את "אחיכם הקטן". אלא ששם הם מתוודים ומכים על חטא בינם לבין עצמם. יוסף אמנם שומע "כי המליץ בינותם", אבל עדיין אין זה וידוי בפומבי ולאוזני מי שצריך היה לשמוע, כמו דבריהם כאן (וגם כאן, ספק אם יכול הדבר להיחשב כוידוי נכון וראוי). כללו של דבר, הפסוקים בהם פתחנו והנושא בו בחרנו לדון הפעם, עומדים בתווך בין אבל אשמים אנחנו שבמפגש הראשון (ראו דברינו בנושא זה בפרשת מקץ) ובין המפגש בפרשת ויגש שם הרחבנו בדברינו היו דבריו של יהודה נראים לכל צד וכן בדברינו ולא יכול יוסף להתאפק. ואם כפלנו וחזרנו על מקצת הדברים נקווה שהם "ייראו לכל צד", שהרי אין סוף לדרשות ולמדרשים על פרשת יוסף ואחיו.

² נוטריקון, בלטינית notarium או notarium הוא ראשי תיבות, באחד משני כיוונים. האחד, "פענוח" ופירוק של מילה קיימת לראשי תיבות על דרך הדרש כמו שהגמרא שבת דורשת שם את "אנכי" של מתן תורה שמתפרש בראשי תיבות: אנא נפשי כתיבת יהיבת (אני בעצמי כתבתי ונתתי, ואין אגב לגמרא בעיה של ערבוב עברית וארמית). הכיוון השני, הוא יצירת מילה חדשה על דרך הקיצור ממילים קיימות, שהוא מה שיותר מקובל בימינו: פרד"ס, צה"ל, ד"ח וכו' ומכונה "ראשי תיבות" (ר"ת). אגב, חידודי נוטריקון. הנוטריקון הארוך ביותר שמוכר לנו, הוא של בעל הטורים על הפסוק: "ויספר ללבן את כל הדברים האלה", אומר בעל הטורים עפ"י מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק כח וכו', שאלפיז בנו של עשו שדד את המעט שהיה ליעקב בדרכו לחרן: "את כל הדברים האלה - אל תתמה כי לא הבאתי דבר, ברכוש רב יצאתי מאבי, הרשע אליפז לקח הכל". ומי שמכיר נוטריקונים מעניינים נוספים אנה ישלחם אלינו.

³ בעקבות דיון הלכתי בידינו כתיבה בשבת, כולל איסור כתיבת אות אחת שהיא קיצור של מילה כגון א' שהוא אחד, גולשת שם הגמרא לדיון בחידודי לשון ומילים שראשי תיבותיהן נדרשות: נוטריקון מנין? אבל אפשר שעניין נוטריקון כאן הוא רציני יותר. כאן, בחטא הגביע, אומרים האחים "מה נצטדק", היינו אין אנו נכונים, אין אנו צדיקים, אין אנו טהורים, אין אנו דכים (שפלים או זכים בלשון ארמית בחילופי דל"ת וז"ן) ואין אנו קדושים. כך נראה בגלל המילה "מה" שהיא איון כמו: "ונחנו מה כי תלינו עלינו". אבל מהרש"א (בגמרא שבת שם) ואחרים מבינים את דברי האחים במדרש באופן הפוך, שיהודה אומר ליוסף: אנחנו לא אשמים ואתה באמת יודע שלא גנבנו את הגביע ושנחנו נכונים, צדיקים, טהורים וכו'. ולכן משם הוא ממשיך בנאומו המפגין את בטחונו בצדקתו. מהרש"א מעדיף את ההמשכיות של פרשת ויגש על פני פשט הפסוק בפרשת מקץ. ראו דבריו שם: "דלפי משמעו מה נצטדק שאין לנו מקום להצטדק, וזה סותר כל ענין שאח"כ ויגש יהודה".

⁴ חזרנו לפרשת וישב לירידת יהודה בעקבות ירידת יוסף מצרימה ("לסמוך ירידה לירידה" כדברי המדרש). בעקבות מכירת יוסף מתפזרים האחים משום שהם סבורים שבכך יצילו את עצמם. נראה שההיגיון שלהם הוא שהאשמה היא משותפת ולכל אחד עשירית ממנה ואי אפשר לגבות עשירית אשמה, אלא אם יתכנסו כולם יחד שאז האשמה שלמה. ראו דברינו הקולר תלוי בצוואר כולם בפרשה זו. המענה של הקב"ה הוא שניתן לתופשם אחד אחד וכל אחד יביא לתפישת השני בכך שיגלגל עליו את האשמה. אולי מכאן הביטוי בימינו לחיוב: "אחד בשביל כולם וכולם בשביל אחד". כך או כך, הנה בירידתם של האחים לשבור למצרים אוכל, הם מתכנסים ולוקחים את הסיכון (משום שלא יכלו לסרב לאביהם ולשתף אותם בסודם) ואכן הגיע הרגע של גביית שטר החוב של כולם, על כולם ביחד. ומוסיף ר' לוי: אל תקרא "האלהים מצא", אלא "האלהים מיצה" מלשון למצות את הדין. והדימוי הוא למי שמרוקן את חבית היין עד קרקעיתה, עד שנשארים בה רק השמרים שבתחתיתה. זה הרגע שהאחים כה חששו ממנו והנה הוא בא. וזה כנגד "מצוי היום, מצוי הדין, מצוי הנפש ומצוי החשבון של יעקב בעת שהוא נאלץ לשלוח את בנימין, בראשית רבה צב ב, בדברינו ואל שדי יתן לכם רחמים בפרשה זו).

⁵ וכן הביא רש"י בפירושו לפסוק, בעקבות מדרש זה: "גם עתה כדבריתם - אף זו מן הדין, אמת כדבריתם כן הוא שכולכם חייבים בדבר. עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד מהם כולם נתפשים. אבל אני אעשה לכם לפני משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד" ומוסיף רש"י: "כדבריתם כן הוא - שהרי כולם שותפים וכן מנהג סוחרים ללקות זה על זה, אבל איני חפץ, אלא הוא לבדו יהיה

בראשית צב ט – דו-שיח יהודה עם יוסף

"ויואמר יהודה מה נאמר לאדוני" (בראשית מד טז) - בכסף ראשון, "מה נדבר" - בכסף שני, "ומה נצטדק" - בגביע. "מה נאמר לאדוני" - במעשה תמר, "מה נדבר" - בבלחה, "ומה נצטדק" - בדינה. "מה נאמר" - לאבא שבארץ כנען ביוסף, "מה נדבר" - בשמעון, "ומה נצטדק" - בבנימין.⁶ אם נאמר לך: חטאנו - גלוי וידוע שלא חטאנו. ואם נאמר לך שלא חטאנו - "האלהים מצא את עון עבדיך". אמר רבי יצחק: מצא בעל חוב מקום לגבות שטריו. אמר ר' לוי: כזה שהוא ממצה את החבית ומעמידה על שמריה.⁷

"ויואמר חלילה לי מעשות זאת" (בראשית מד יז) - ר' הונא בשם רבי אחא: ניער פורפירא.⁸ ואמר: "חלילה לי מעשות זאת". אלא: "האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום אל אביכם". אמרו: הרי שלום (שָׁלֵם) שכולו עזוב!⁹ ורוח הקודש צווחת: "שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול" (תהלים קיט).¹⁰

מדרש תנחומא (בובר) פרשת מקץ סימן יג – מקריעה וריב אחים לסולידריות

... "ויקראו שמלותם" (בראשית מד יג) - אמר להן הקב"ה: אתם הקרעתם בגדי אביכם בדבר של חנם, כך אתם תקראו בדבר של חנם.¹¹

לי עבד". ראו שוב דברינו [הקולר תלוי בצוואר כולם](#) בפרשה זו. ויש לשים לב שדברים אלה אינם של יוסף אלא של הממונה "אשר על בית" (שעפ"י המדרש הוא מנשה) שנשלח לרדוף אחרי האחים. כבר הוא ממיר את העונש הכבד שהם גזרו על עצמם - עבדות, ועל בנימין - מוות, בעונש הרבה יותר סביר: הגנב דינו לעבדות כמשפט התורה והעמים ואילו אתם חופשיים ללכת. והרי לאחים הזדמנות להתנער מבנימין ולא להתפס כולם כפי שפחדו. ואגב הביטוי "אסירה אחת", יש בו צליל של הביטוי של ימינו "כולם בסירה אחת" (ראו ויקרא רבה ד ו).

⁶ שלוש דרשות הן על הפסוק: "מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק". שלושה חשבונות נפש שונים. הראשון, קשור היטב לעניין שלנו וכולו הודאה מלאה על האירועים שקרו בין יוסף ואחיו מאז באו לשבור אוכל במצרים: הכסף הראשון, הכסף השני, הגביע. אולי גם רמז של יהודה למשנה למלך מצרים (ליוסף) שמישהו מנסה להתגולל עלינו. בדרשה השנייה, יהודה כאילו מדבר בינו ובין עצמו, אולי גם בלחישא לאחים. בדומה להודאה הראשונה: "ויואמר איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו וכו'" (בראשית מב כא). ואולי גם זו נאמרה בפני יוסף ואז הוא שומע לראשונה על מעשה תמר שלא הכיר, על מעשה בלהה שאולי זכר שאירע בהיותו ילד קטן ועל דינה ומעשה שכם המוכיח את גבורת בני יעקב וקעת גם את הכרתם שטעו. הדרשה השלישית המזכירה את יוסף, שמעון ובנימין, חוזרת לראשונה, אבל יותר ממנה מתקשרת היטב לנאום הגדול שיבוא בפרשת ויגש אליו יהודה, כפירוש מהרש"א לעיל (הערה 3). בין כך ובין כך נראה שהדרשן הוא שעורך כאן חשבון כולל עם האחים, הרבה מעבר לפשט הפסוק.

⁷ חזרנו לדרשות ר' יצחק על שטר החוב שנגבה ושל ר' לוי על החבית (הכוס) שמוצתה עד תום, אבל חיברנו דברים אלה עם התוספת: אם נאמר חטאנו ואם נאמר לא חטאנו (שאוילי היא שייכת לפיסקה הקודמת על "מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק", אבל אנחנו מעדיפים את המדרש כפי שערבנו). מיצוי הדין עמנו, גביית שטר החוב, אומר יהודה ליוסף, איננה בעלילה שאתה מעליל עלינו, איננה במעשים שקרו מאז באנו לשבור אוכל. גם אם נודה שחטאנו בגביע - ואין לנו ברירה אלא להודות בכך שהרי אי אפשר לנו להתווכח עם המשנה למלך מצרים, באמת גם אתה יודע שלא חטאנו ושהכל עלילה. בכל מקרה, לומר שלא חטאנו אי אפשר, שהרי אנו מאמינים שיש השגחה עליונה ודברים לא קורים במקרה. לאלהים יש חשבון אתנו, הוא שידוע ועד ובפנקסו הכל רשום, הוא מצא את "עון עבדיך". אתה אינך צד בעניין. נראה שכאן מתחיל בעצם נאום יהודה ליוסף, כאן הוא כבר "ניגש" אליו ופורט, ביודעין או בלא יודעין, על נימי נפשו.

⁸ פורפירא הוא לבוש המלך (וכן הוא במדרשים רבים על המשכן, בגדי הכהן הגדול, על משה כשעלה למרום, מרדכי ועוד). ומהו הניעור? יש מפרשים (א. א. הלוי) שניעור לבוש המלכות הוא סמל להחלטה של המלך שלאחריו אין ערעור. אבל במדרש הגדול מצאנו: "ניער פורפירא שלו - אמר: מוצל אני מן הדבר הזה". פעולת הניעור היא אי הסכמה (אני מנער עצמי מהעניין). אינני לוקח את כולכם לעבדים, אומר יוסף בטון מלכותי כנגד האשמותיו של יהודה, ובוודאי שאינני הורג את בנימין, כהצעתכם.

⁹ מי הוא או הם "אמר" זה? האחים? יהודה שממשיך לשוחח עם יוסף, או שמא "אמירה חיצונית" של הדרשן (בדומה למקלה במחזות היוונים), עמה שגם מתחבר היטב עם "רוח הקודש" להלן.

¹⁰ "חלילה לי מעשות כדבר הזה" אומרים האחים לממונה שרדף אחריהם. ויוסף עונה להם: "חלילה לי מעשות זאת", אומר יוסף. אני שליט נאור, אני לא מטיל עונש קולקטיבי על חבורת אנשים, גם אם הם כעת מכוונסים ומוכנים להתפס כולם בעוון אחד. אני בסה"כ רוצה את הגנב כעבד כמשפט העמים, זה הכל! "ואתם עלו לשלום אל אביכם" (ובדרך הבייתה תחשבו מי מכר את מי לעבד). ואיזה מן שלום יהיה בבית אבא? כדברי המדרש בפרשת ויגש: "אתה בנימין תתפוס ושלוש בבית אבא?" זה שלום? זה שָׁלֵם? זה הרי שבר נורא, זה חורבן ועזובה גמורה! האם עבר רעד קל בדבריו של יוסף כשאמר: "ואתם עלו בשלום אל אביכם", רעד שיהודה זיהה? האם כאן הייתה כבר "נקודת השבירה" של יוסף שיהודה מיהר לאבחן? כך או כך, המדרש שלנו (בנוסח וילנא) מסיים במשפט: "ורוח הקודש צווחת: שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול". לא סתם "סוף טוב", אלא מוסר השכל שראיית בני האדם היא מוגבלת. הם רואים מצב ללא מוצא, התנגשות בלתי נמנעת, שבר וחורבן. אבל רוח הקודש רואה הרבה קדימה ויודעת שיש פתרון. שיתכן שלום שָׁלֵם ולא עזובה: "שלום לאוהבי תורתך ואין למו מכשול". ובמדרש הגדול (סוף פרשת מקץ) הוא מסיים אחרת: "ורוח הקודש אומרת: שלום רב לאוהבי תורתך. ויהודה כיון ששמע אותו כשהוא אומר ואתם עלו לשלום, אמר: ואין שם שלום ואין זה מקום שלום? מיד השלים נפשו ונתפגש עמו". המילה האחרונה איננה של רוח הקודש, אלא של יהודה (שאוילי שמע אותה?) שתופס באופן חיובי ובונה את דברי יוסף "ואתם עלו לשלום אל אביכם" והופך אותם לנקודת ארכימדס של ההתנגשות בין יוסף ואחיו. יש סיכוי להשלמה אם לא לשלום ממש - יש "ויגש אליו יהודה".

¹¹ נראה שהכוונה לדרשה המחברת את פרשתנו עם מגילת אסתר. ראו מדרש הגדול בראשית מד יג (ומדרש תנחומא מקץ סימן י בפרשתנו): "ויקראו שמלותם. אמר להן הקב"ה: אתם הקרעתם את אביכם קריעה של חנם, אף אתם קראו קריעה של חנם. אמר ר' יצחק נפחא: שבטים קראו על בנימין - יצא ממנו מרדכי שקרע על ישראל, שנאמר: ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד א)". אך ראו הנוסח היותר חיובי שצופה את הסוף הטוב, בספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ד: "ויקרא מרדכי את בגדיו. זה אחד שקרעו בגדיהם בחנם, יעקב שנאמר ויקרע יעקב שמלותיו (בראשית לז לד), א"ל הקב"ה: על חנם קרעת בגדיך, למחר אתה אוכל ושותה עמו, שנאמר ויוסף ישית ידו על עיניך (בראשית מד ד). שבטים, ויקראו שמלותם ויעמוס וגו' (בראשית מד

"ויעמוס איש על חמורו" (שם), לא הוצרך אחד מהן לחמורו.¹² והן עומדין ומחבטין לבנימין על כתפיו ואומרים לו: אי גנב ברה דגנבתא,¹³ ביישתי בן אמך את, כך היא ביישה את אבינו, "ותגנוב רחל את התרפים" (בראשית לא יט), בזכות אותן המכות שהכתוהו על כתפיו זכה ושרתה שכינה על כתפיו שנאמר: "ובין כתפיו שכך" (דברים לג יב)...
 "ויאמר יהודה: מה נאמר לאדני" - מה נאמר על כסף ראשון, ומה נדבר על כסף שני, מה נצטדק על הגביע.
 "האלהים מצא את עון עבדיך" - אל תקרא מצא אלא מוציא, לעולם אין שני אחין נכנסין לבית המשתה ביחד מפני העין, ואנו נמצאנו כולנו בערוגה אחת בעון אחד שהיה בידינו. אמר להם: אחיכם זה לא היה עמכם באותה שעה. אמרו לו: כל הנמצא עם הגנב נתפש עמו.¹⁵ אמר להם: ומה אחיכם הראשון שלא גנב ולא ציער אתכם, אמרתם "טרוף טרוף", זה שגנב וציער אתכם על אחת כמה וכמה! לכו אמרו לאביו: טרוף טרוף...¹⁶

אגדת בראשית (בובר) פרק עו ד"ה [א] יוגש אליו – יוסף מגנה את בנימין

... "ויבאו אחי יוסף וגוי" (בראשית מב ו), התחיל אומר להן: מרגלים אתם (שם שם ט). אמרו לו: "לא אדוני, ועבדיך באו לשבור אוכל... שנים עשר עבדיך אחים אנחנו" (בראשית מב י-ג), אמר להם: לאו, אלא ילדים אתם גונבים ומוכרים לעבדים. אלא "שלחו מכם אחד וגוי" (שם שם טז). ובסוף כשנמצא הגביע ביד בנימין, התחיל אומר: מי הגנב! בנימין בנה של גנבת, אמך רחל גנבה, שנאמר: "ותגנוב רחל את התרפים אשר לאביה" (בראשית לא יט). הרי את גונב! התחילו אומרים לו: "מה נאמר לאדוני" - על יוסף. "ומה נדבר" - על שמעון. "ומה נצטדק" - על הגביע, אלא: "האלהים מצא את עון עבדיך".¹⁷

בראשית רבתי פרשת יוגש עמוד 220 – דבר בעתו מה טוב

(ג), אמר הקב"ה: אתם קרעתם בגדיכם, למחר אתם אוכלים ושותים עמו, ויקרע מרדכי את בגדיו, א"ל הקב"ה: לחנם קרעת את בגדיך, למחר המן נצלב".
 משום שהיו בכעס אחד גדול, ראו הנוסח במדרש הגדול בראשית מד יג: "ויעמס איש על חמורו. שלא הוצרך אחד מהן לחבירו לסייעו מרוב הכעס". היינו שכעסו גם האחד על השני והייתה מריבה גדולה ביניהם. השוו עם דין "כי תראה חמור אחיך... עזוב תעזוב עמו".
 גנב בן גנבת.¹³
 מדרש זה (כדאי לראותו במקור במלואו ואנו קצרנו) קורא תיגר על הסולידריות שהאחים מפגינים כלפי בנימין שמשתמעת הן מהמקרא והן מהמדרשים שראינו עד כאן. לפי מדרש זה, האחים מכים את בנימין כשנמצא הגביע בידו, משוכנעים שהוא אכן גנב את הגביע וכועסים שכעת כולם עתידים לסבול בגללו. ראו גם פירוש רמב"ן לתורה (בראשית מד י) שאינו מסכים עם רש"י ורשב"ם שאומרים שהאחים השוו עצמם לבנימין וראו עצמם שותפים מלאים למעשה הגנבה (הבאנו דבריהם בהערה 5 לעיל "תחת" מדרש רבה שאומר: "עשרה בני אדם שנמצא אחד מהן בגניבה, כולם באסירה"). רמב"ן קובע: "והם פטרו עצמם באמרם אשר ימצא אתו ומת, כי הוא הגנב וגם אנחנו הנקיים מן הגניבה נהיה לעבדים. הנה דעתם לומר שהגנב אשר ימצא אתו הוא לבדו היודע בגנבה... אבל הם טוענים שלא ידעו האחרים בגנבה, רק קנסו את עצמם, שיהיו גם הם לעבדים". ההבדל בין רש"י ורשב"ם לרמב"ן הוא דק: האם הזדהות האחים עם בנימין היא לכתחילה ולהלכה ("מנהג הסוחרים ללקות זה על זה", לשון רשב"ם) או רק בדיעבד ולמעשה ("רק קנסו את עצמם", לשון רמב"ן). אבל המדרש מגדיל לעשות בכך שהאחים ממש מכים את בנימין! אין כאן שום הזדהות, רק חזרה על מה שעשו ליוסף. שנאת/קנאת בני לאה בבני רחל. בין כך ובין כך, מהכאה זו, שמזכירה את גניבת התרפים ע"י רחל, נולדה זכות מקום בית המקדש.
 האחים קצת מסתבכים שהם מזכירים איזה "עוון אחד" (שלא מזכירים מהו) שהוא שורש כל העניין, ויוסף ממהר לנצל אזכור זה. אחיכם הצעיר, הרי לא היה שותף ב"עוון האחד ההוא"! ובין השיטין רומז המדרש שכאלו שני הצדדים יודעים על מה מדובר ומי עומד לפני מי, והתנכרות יוסף סופה להיפסק בקרוב.
 לקראת סופו כאילו משנה המדרש את דעתו ומתאר סולידריות מלאה של האחים עם בנימין, עד שיהודה מצריך להסביר ליוסף מדוע קצת הם "בערוגה אחת" בעוד שלא היו "בערוגה אחת" בשעת מכירת "אחיכם האחר"; מדוע אצל "אחיכם האחר" לא הייתה לאחים בעיה לומר ליעקב "טרוף טרוף" ואילו קצת אצל בנימין אין הם מוכנים לחזור לארץ כנען ולצער את יעקב ומעדיפים להישאר כולם במצרים כעבדים. מה גרם למדרש לשנות כיוון? מה פשר השוני הזה? התשובה: דברי יהודה. יהודה שלא מיהר כאחים לפסוק שבנימין הוא בן מוות וכל השאר עבדים (הבדל שרמב"ן שהבאנו בהערה 11 מדיגש מאד ובונה עליו את שיטתו שהאחים לא באמת ובתמים הזדהו עם בנימין), משווה קצת את כולם ואף מקדים את האחים לבנימין, כנאמר בפסוק עצמו: "הננו עבדים לאדוני, גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו". הבדל משמעותי בין דברי האחים לאשר על הבית שרדף אחריהם ובין דברי יהודה ליוסף!
 כאן יוסף הוא שמתנפל על בנימין וקורא לו גנב ולרחל אימו "גנבת". עד כדי כך היה מוכן ללכת יוסף! עד כדי דברי נאצה על אימו הוא (שניבא שגם תבוא ותשתחוה לו)! אח"כ כשיזכה בבנימין יסביר לו שהדברים נאמרו רק כתחבולה ו"כאילו"? על רקע דברים קשים אלה בולטים דברי האחים (דברי יהודה) המפויסים והרכים: "מה נאמר לאדני מה נדבר ומה נצטדק האלהים מצא את עון עבדיך הנהו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו". הקצנתו של יוסף הביאה אותו למדרגה מוסרית נמוכה, עד שנראה שלא הייתה לו ברירה אלא להפסיק את המשחק ההתנכרות הזה שהלך והסתבך. וכבר הערנו במספר מקומות שיוסף באמת לא שיחק ולא העמיד את אחיו בניסיון ולא רצה לנקום או לחנך כאן מישהו. יוסף אכן ראה עצמו מנותק מבית אביו והוא חותר ליעד אחד בלבד: לקבל את בנימין אחיו ולהקים במצרים את בית משפחות בני רחל. במנותק ממשפחות בני לאה והשפחות. ראו שוב דברינו [היו דבריו של יהודה נראים לכל צד](#) וכן [מדוע לא שלח יוסף לאביו](#) בפרשת יוגש. וכאן מגדיל המדרש לעשות כשברך ליעד זה אין יוסף בוחל בשום אמצעי, אפילו לכנות את אחיו גנב בן גנבת! על רקע דברים קשים אלה, בולטים, כאמור, דבריו הנאורים של יהודה.

"שְׁמַחָה לְאִישׁ בְּמַעֲנָה פִּיּוֹ וְדָבָר בְּעֵתוֹ מֵה טוֹב" (משלי טו כג) - מי הוא זה שדָּבָר בעיתו? זה יהודה. את מוצא בשלושה מקומות נשמע יהודה על שדבר דבר בעיתו. כשאמרו אחיו: "לכו ונהרגהו" - השיבן ראובן: "אל תשפכו דם". אבל יהודה לא השיבן דבר, אלא אמר תתישב דעתן של אָחֵי כְּשִׂיאֲכֵלּוּ וּישתו ואח"כ אמר להם. כיון שאכלו ושתו ונתישבה דעתם באו לברך. אמר להם יהודה: מבקשים אנו להרוג את אחינו ואנו מברכין? הוי: "ודבר בעתו". ה'י¹⁸ כשאמר ראובן: "את שני בני תמית", דָּבָר ראובן שלא בעונתו. אבל יהודה לא ענה לאביו באותה שעה והמתין עד שהשלימו החטים¹⁹ ואח"כ פייס את אביו, שנאמר: "ויהי כאשר כלו לאכול". הג', בשעה שנתפס בנימין אין אתה מוצא שדבר יהודה מכל הדברים שהיו להם עם יוסף.²⁰ אבל כשנתפס התחיל אומר: "מה נאמר לאדוני" (בראשית מד טז), כדי לידע סוף דעתו של יוסף על בנימין. כיון ששמע שבקש להחזיק בו והיה עושה עצמו צדיק כאילו הוא תופס מדת הדין, כדכתיב: "חלילה לי מעשות זאת" (שם מד יז), מיד מצא יהודה ידיו לדבר ולענות לו.²¹ על שהיה מחזיק עצמו והכין עצמו לכל דבר בין למלחמה בין לשלום בין לפיוס. התחיל משיבו על כל דבר ודבר כראוי, כדכתיב: "ויגש אליו יהודה". שמע יוסף דבריו של יהודה שהיו מכוונים וקבל ממנו וגילה עצמו להם. מי גרם לו ששמע לו יוסף? על שדבר בעונתו – שהו שכתוב: "ודבר בעתו מה טוב".²²

שבת שלום וחודש טוב

והלל ואורים על הניסים של חנוכה

מחלקי המים

מים אחרונים: והיכן אנו משתמשים במטבע הלשון "מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק"? בנפילת אפיים (תחנון) של שחרית בימים שני וחמישי: "מה נתאונן, מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק. נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה לקבל שביים". האם רק השאלת לשון מהתורה יש כאן, או אולי תזכורת תמידית למעשה יוסף ואחיו, לְמָה ששנאת אחים יכולה להביא. ראו רמב"ם מורה נבוכים חלק שלישי פרק מו ששעיר העזים לחטאת בבית המקדש, במועדים וראשי חודשים הוא תזכורת מתמדת לחטא מכירת יוסף ולשעיר העזים ששחטו האחים!

¹⁸ המקרה השני.

¹⁹ עד שנגמר האוכל.

²⁰ הדרשן מאיר את עינינו בפשט הפסוקים שבעת תפיסת האחים עם הגביע, יהודה לא מדבר עם האיש שרדף אחריהם, מישוהו אחר מדבר: "ויאמרו אליו למה ידבר אדוני כדברים האלה וכו'" (פרק מד ז-ט). האחים מדברים עוד לפני שבכלל נמצא הגביע, רק בתגובה להאשמות. יהודה שותק. הוא מדבר רק כאשר הם מובאים לביתו של יוסף ויוסף אומר להם: "מה המעשה הזה אשר עשיתם". רק אז הוא מדבר "דבר בעיתו". וגם זה, ממשיך המדרש ואומר, אינו הדיבור המלא, אלא רק דיבור של גישוש במטרה לרדת לסוף דעתו של יוסף. יהודה מכין את עצמו יפה יפה ואינו קופץ לדבר. אנו נוסף עוד הבחנה קטנה המתחברת לשני המקרים הקודמים בהם יהודה המתין ולא מיהר לדבר. בדומה לאחים שאומרים "לכו ונהרגהו", ובדומה לראובן המציע להרוג את שני בניו, כך גם ה"ויאמרו" של האחים, ברגע שנתפשו, מציע שמי שימצא הגביע בידו יומת וכל השאר יהיו לעבדים. בכל המקרים האלה, יהודה לא קופץ בראש, לא מתעמת עם ההצעה שהגנב יומת (מנין לאחים דין כזה? עדיין הם בעסקי הריגה?). יהודה שותק ורק אח"כ מתערב ומרכך את דבריהם. במקרה הראשון: "לכו ונמכרנו", בשני: "אנכי אערבנו", וכאן: "הננו עבדים לאדוני, גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידך".

²¹ יהודה כמו ארי חכם האורב לטרף, נותן ליוסף לדבר ומושכו במילים עד שהוא מאתר את נקודת התורפה שלו ומסתער. יהודה מאתר שיוסף בעצם מבקש להחזיק בבנימין ולצורך זה "היה עושה עצמו צדיק כאילו הוא תופס מדת הדין, כדכתיב: חלילה לי מעשות זאת". יוסף נגרר לטיעונים מוסריים וערכיים, על אילו מעשים "חלילה לעשות" - מיד מצא יהודה ידיו לדבר ולענות לו.

²² דברי יהודה היו במקומם ובעיתם, הן כלפי האחים שמהירו לדבר והן כלפי יוסף שהלך והקצין במעשיו. על דרך החידוד שמעתי מהרב שמואל רוזובסקי זצ"ל שהיה דורש כך: "דבר בעיתו – מה טוב". אם דבר התורה הוא בעיתו ובזמנו: דבר תורה לחנוכה – בחנוכה, לפורים – בפורים, לפרשת השבוע – בפרשת השבוע וכו' – אזי גם דבר מועט: "מה" (אפעס) – גם טוב. נקווה שזכינו לדבר בעתו. ואולי גם שלא בעתו.